

шено "герпіла" активізацію освіченої громадськості росіян, а одночасно шукала механізмів конструювання нової політики, аби обернути російську громадськість на своїх союзників. Поява польської, а слідом за нею ще й української "загрози" єдності імперії стали своєрідним подарунком для влади, яка розпочала розбурхувати серед росіян вірогідні "патріотичні" почуття.

Отже, самодержавство вистояло і укріпило свої позиції, а водночас, навчилося поновому опанувати національними рухами. Царизм скористався історичним надбанням, виховавши (задовго раніше) у росіян великодержавні амбіції та поєднавши їх тепер із національними почуттями. Власне, почуттям великодержавного, російського націоналізму скористалися як мобілізаційним ресурсом задля об'єднання суспільної думки на захист інтересів імперії, що стало можливим після сформування в суспільній свідомості росіян тожості між поняттями "вітчизна" та "імперія". Однак, використання царатом російських націоналістичних почуттів у середині XIX ст. не зламало станово-ієрархічної соціальної структури в імперії (тобто, російської нації - суспільства людей рівних перед законом, як і перед Богом - не з'явилось). А також не відбулося обмеження політичного панування самодержавства. Тобто, скориставшись росіянами, як згуртованою нацією в "боротьбі з ворогами", держава надалі бачила їх своїми вірогідними, а не дієвою силою, що власне й творить державу.

На жаль, в політичному житті Росії у XXI ст. мало що змінилося й цілком зрозумілим є чому найбільшим ворогом Росії нинішня влада вважає громадянську активність росіян, а відтак, тримає суспільство у половні масмедійних маніпулятивних конструкцій.

Бібліографічні посилання

1. Державний архів Хмельницької області, ф. 228, оп.1, спр. 3307, 35 арк.
2. Катков М.Н. 1863 год. Собрание статей по Польскому вопросу, помещавшихся

в Московских ведомостях, Русском вестнике и Современной летописи / М.Н. Катков. - М., 1887. - Выпуск первый. - 662 с.

3. Корнилов А.А. Общественное движение при Александре II (1855-1881). Исторические очерки. - М., 1909. - 263 с.

4. Кошелев А. Какой исход для России из нынешнего ее положения? / А. Кошелев. - Лейпциг, 1862. - 83 с.

5. Лемке М. Эпоха цензурных реформ. 1859-1865 годов / М. Лемке - СПб.: Типо-литография "Герольд", 1904. - 512 с.

6. Міллер О. Політика влади й російського націоналізму в українському питанні - незроблений вибір між "французькою" та "британською" стратегією / О. Міллер. // Схід-Захід [під ред. Ст. Величенка та В. Кравченка]. - Харків, 2001. - Випуск 4. - С. 174-222.

7. Миллер А.И. "Украинский вопрос" в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) / А.И. Миллер. - СПб.: Алетей, 2000. - 267 с.

8. Неведенский С. Катков и его время / С. Неведенский. - СПб., 1888. - 320 с.

9. Никитенко А.В. Дневник. В трех томах / А.В. Никитенко. - Госуд-е изд-во худ. литер-ры, 1955. - Т. 2: 1858-1865. - 652 с.

10. Нынешнее состояние России и заграничные русские деятели. - Berlin, 1862. - Гл. II и III. - 60 с.

11. Пантелеев Л.Ф. Воспоминания / Л.Ф. Пателеев. - Госуд-е изд-во худож-й литер-ры, 1958. - 848 с.

12. Прокламации 60-х годов // Былое, [журнал, издаваемый границей под редакцией В.Л. Бурцева]. - Ростов на-Дону, 1906. - Выпуск II. - С. 125-138.

13. Ревуненков В.Г. Польское восстание 1863 г. и Европейская дипломатия / В.Г. Ревуненков. - Ленинград, 1957. - 355 с.

14. Центральний державний історичний архів України у Києві. - Ф. 442. - Оп. 812. - Спр. 106. - Арк. 2.

15. Чичерин Б.Н. Воспоминания / Б.Н. Чичерин. - М.: АСТ-Мн., 2001. - 278 с.

16. Янов А.Л. Патриотизм и национализм в России. 1825-1921 / А.Л. Янов. - М.: ИКЦ "Академкнига", 2002. - 398 с.

ЧЕНЦОВА Н. В.

УДК 930.1: 94(477)"18"

"ВОЛЬНЫЙ ТРУЖЕНИК МЫСЛИ": УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК І АРХІВІСТ ІВАН НОВИЦЬКИЙ

Стаття присвячена життю і діяльності видатного історика та архівіста І. Новицького, спадщина якого досі є маловідомою серед українських науковців. На основі широкого комплексу літератури висвітлюються основні сфери зацікавлень Івана Новицького та його здобутки.

Ключові слова: Іван Новицький, Київський архів давніх актів, Київська старовина, козацтво, стародавня Русь.

Статья посвящена жизни и деятельности выдающегося историка и архивиста И. Новицкого, наследие которого до сих пор является малоизвестным среди украинских ученых. На основе широкого комплекса литературы освещаются основные сферы интересов Ивана Новицкого и его достижения.

Ключевые слова: Иван Новицкий, Киевский архив древних актов, Киевская старина, казачество, древняя Русь.

The article is devoted to the life and activity of I. Novytskyi, prominent historian and archivist, whose heritage is still little-known among Ukrainian scientists. The main spheres of interests of Ivan Novytskyi and his achievements are analyzed on the base of wide complex of literature.

Keywords: Ivan Novytskyi, Kyiv archive of ancient acts, Kiyvska starovyna, Cossackdom, ancient Rus.

Keywords: Katerinoslav, the organs of city self-government, the city budget, expenditures, income.

Століттям видатних істориків можна назвати XIX століття, зараховуючи до означених не тільки всесвітньо відомих академічних учених-дослідників, але і велику кількість справжніх трударів на ниві історичного пізнання. Інколи їх називають істориками другого плану, що не завжди дозволяє належно оцінити їх особисті напрацювання і здобутки, адже об'єктивно і вони склали загальний золотий фонд вітчизняної історичної науки.

Звернення до імені Івана Петровича Новицького виглядає закономірним з цілого ряду обставин. У науково-популярних виданнях і

часописах XIX століття таких як "Киевская старина", "Киевлянин", "Киевские губернские ведомости", "Университетские известия" його ім'я часто вказується поряд з іменами В.Б. Антоновича, М.І. Костомарова, А.О. Скальковського, О.Ф. Кістяківського, О.М. Лазаревського, П.І. Жигецького, І.М. Каманіна, П.І. Єфименка, О.І. Левицького, Д.І. Багалія. Детально аргументованими виглядають авторські наукові розвідки, а рецензії та критичні огляди можна вважати характерними для традиційно різноманітних уподобань його сучасників. Короткі огляди

про вченого в бібліографічних довідниках початку XIX - кінця XX століття подають узагальнену схему життя і діяльності [1; 2; 3; 4]. Сучасні повідомлення істориків Києва і Луцька з'явилися в руслі ювілейних святкувань 150-річчя Київської Археографічної комісії в Києві у жовтні 1993 р. [3; 144]. Наукові розвідки про І.П. Новицького малочисельні, тож масмо на меті заповнити деякі прогалини як у біографії, так і в творчому доробку історика, узагальнити наявну інформацію та звернути увагу дослідників на окремі його думки і напрацювання.

Найбільш розлогу інформацію про І.П. Новицького залишив І.М. Каманін. Біографії обох істориків мають багато спільного. Можливо, як ровесників їх поєднало ще навчання у 2-ї Київській гімназії, яку І.П. Новицький через нещасливі обставини пов'язані із хворобою не закінчив. Потім, наприкінці 50 х на початку 60 х майбутній історик стає вільним слухачем на історико-філологічному факультеті Київського університету. І. Каманін закінчив курс навчання на цьому ж факультеті пізніше, у 1872 році. На цей час І.П. Новицький уже працював помічником архіваріуса Центрального архіву давніх актів у Києві, обіймаючи цю посаду протягом кількох років з 1868 по 1874 р. І.М. Каманін прийшов працювати до цієї установи в 1883 році, а в 1890 році очолив Київський Центральний архів давніх актів. Оpubлікований І. Каманіним некролог про передчасну смерть Івана Петровича несе відбиток особистого ставлення і співчуття до колеги: "...он не выпускал из рук пера, защищая интересы южно-русской народности" [7; 487].

І.П. Новицький, на думку сучасних істориків, належав до шляхетного роду польського походження, який укоренився в Україні, досить давно, очевидно в часи розбудови української гетьманської держави, коли на службу їй прибули шляхтичі і дрібні урядовці. Найвідомішим серед носіїв родового імені є Ілля Федорович Новицький - охочекомонний (компанійський) полковник, який почав службу в українських гетьманів між 1669

роком (як зазначає І. Каманін, за гетьманування Д. Многогрішного) чи 1673 роком, коли 20 квітня 1673 року І. Самойлович призначив І. Новицького компанійським полковником. Існує інформація про те, що між 1674-1679 роками київським полковником був Іван Федорович Новицький [5; 56]. Очевидно, саме від цього часу прізвище починає згадуватися у подіях, пов'язаних із військово-політичними кампаніями, внутрішніми справами Гетьманщини. Імена нащадків полковника частково можна виявити імена нащадків полковника в межах Прилуцького, Переяславського і Лубенського полків. Онук Іван Якович обіймав посади Ічнянського і Басанського сотника між

1753 - 1768 рр. [5; 112, 146]. Андрій і Григорій Новицькі - бунчукові товариші в останній період Гетьманської державності утримували хутір у Лохвицькій сотні Лубенського полку [5; 165], останній також мав слобідку у Срібненській сотні Прилуцького полку [5; 205], а між 1765 - 1769 рр., за "Генеральним описом Малоросії" в Ямпільській сотні хутір Новицького продовжував залишався за родиною [5; 222]. Не дивлячись на доволі часті зміни кордонів адміністративних одиниць козацької держави, можна зафіксувати місце перебування придбаних родиною статків і земель. Вони були набуті протягом успішної і тривалої служби родини спочатку гетьману І. Самойловичу, потім І. Мазепі [12; 218]. Ілля Федорович Новицький завершив свою блискучу військову кар'єру та пішов з життя за уточненими даними не раніше 1703 року [8; 2]. Нашадки користалися здобутками батька зі змінним успіхом, бо з часом докорінно змінилося політичне життя держави, яка згасала. Своє шляхетне походження родині доводилося доводити на підставі документів родинного архіву Новицьких, який введений частково до наукового обігу [6].

Стаття про компанійського полковника І.Ф. Новицького була написана учнем професора Антоновича М.В. Стороженком, і, очевидно, не випадково, вміщена на сторінках "Киевской старины" в період актив-

ної співпраці І.П. Новицького з ними в Київській Археографічній комісії та у названому виданні. Зміст її вказує на опрацювання "молодим вченим" М. Стороженком документів архівного зібрання Новицьких, імовірно, не без допомоги досвідченого історика-архівіста [14; 431].

З 1873 року Іван Петрович дійсний член Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, також І.П. Новицький на 1882 рік був дійсним членом Київського товариства Нестора-літописця та на постійній основі працював секретарем Київського статистичного комітету. "Местная история, этнография, география и вообще все стороны жизни юго-западного края были изучены покойным глубоко и всесторонне..." - зазначав І. Каманін [7; 487].

Під криптонімом "Ив. Н" та за власним прізвищем "Ив. Новицкий". Новицький активно друкувався в "Киевской старине" з 1882 року до останнього року свого життя - 1890. І перша замітка, і перша стаття з'явилася в науковому періодичному виданні в один рік [13; 299]. Одна із відомих і важливих для науковців стаття Новицького "Князь Ружинские (Памяти М.А. Максимовича)" була надрукована також в "Киевской старине" в 1882 році на підставі литовських і польських джерел вона створила певний взірць для біографічних і генеалогічних досліджень, доволі толерантного ставлення до свідчень легендарного походження [10; 58].

Інформація про процедуру повідомлення новин і оголошень у стародавній Русі, точна назва "Древний способ публикации" продемонструвала зацікавленість історика до вивчення найдавнішого періоду історії, права, спробу проаналізувати юридичну процедуру на літописних і юридичних матеріалах [11; 599]. Спектр задіяних пам'яток а саме: "Руська правда", Литовські статuti, "Свод прав, по котрым судится малороссийский народ" є досить різноплановими джерелами, але автору вдалося відстежити за ними зародження і тривалість публічної процедури. До сфери зацікавленості Новицького окрім історії належала також юриспруден-

ція, адже він був член Київського юридичного товариства. Досвід розвитку правничої справи обов'язково фіксувався і не залишався поза увагою дослідника і надалі. Втім, володіння навиками аналізу актового матеріалу з точки зору його наукового змісту, стали безперечними здобутками особисто І.П. Новицького, що викликало повагу у колі дослідників. І.М. Каманін захоплено зауважував: "...редкий пример самоучки".

Знання польської і латинської мови, навички роботи з джерелами, написаними руською мовою, додавали науковій ваги дослідженням І.П. Новицького. Він уклав описи матеріалів Житомирського, Луцького, Київського гродських судів, розробив методику опрацювання матеріалів повітових судів для архівістів, юристів і науковців, які працювали із подібними документами, уклав термінологічний словник з поясненнями найбільш вживаних і застарілих правових понять під назвою "Справочный словарь юридических терминов древнего актового языка Юго-Западной России" близько 1871 р.

Рецензії і коментарі до польськомовних видань стали свідченнями високого рівня обізнаності І.П. Новицького з працями істориків, етнографів, які досліджували польські історичні джерела XVIII ст. Архівист турбувався про збереженість архівних матеріалів, робив копії з документів, домовляючись про їх тимчасове використання з власниками, брав їх для тимчасового зберігання. Листування з подібних питань свідчать про високий ступінь довіри і безсумнівної репутації науковця. Підтримував Новицький наукові контакти і листувався з багатьма відомими людьми: М.І. Костомаровим, О.І. Левицьким, П. Чубинським та іншими. Власноручні листи зберігаються у фонді Інституту рукопису Академії наук України і поки що не опубліковані. Праця Новицького в Архівній комісії стала загальновідомою. М. Комаров у газеті "Зоря" написав некролог про І.П. Новицького, називаючи його відомою людиною.

І. Новицький займався складанням описів актових матеріалів Київського центрального архіву давніх актів, за власним його

підрахунком, разом із своїм колегою К.Є. Козловським він склав 22 описи [9; 354]. За завданням Київської Археографічної комісії разом з Козловським Новицький відібрав і підготував до друку матеріали до тому про селянське землеволодіння, які вийшли із передмовою І.П. Новицького спочатку у 6 частині "Актов Юго-Западной России", потім статтею - окремим відбитком. В "Архиве ЮЗР" шоста частина складається з 2 х томів. 1 й том має додаток у вигляді окремого тому. Загальна назва "Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в юго-западной России в XVI - XVIII ст. (1498-1794 гг.)", видана у 1876 році це акти редактовані К.Є. Козловським, як і перші сторінки додатку, проте загалом після смерті у 1873 році останнього, видання до друку готував І.П. Новицький. Він же виступив автором вступної статті і покажчиків. 2 й том до 6 і частини редактував В. Антонович, стаття видана у 1870 році мала назву "Акты о крестьянах в XVIII веке".

Робота архівіста Новицького над узагальненням різнопланової історичної та етнографічної інформації найбільш широко реалізувалася у написанні покажчиків до видань Київської Архівної комісії. І.П. Новицький був автором іменного та географічного покажчиків. Виданий у 1878 р. алфавітний покажчик містить повний перелік згаданих у виданнях осіб із зазначенням прізвищ і прізвиць у різних варіантах написання, походження їх, професійні заняття, титули, звання, посади. Уся інформація про персону викладена з точними назвами структур, посад у хронологічній послідовності. Фактично це короткий біографічний огляд [15; V].

До географічного покажчика, виданого у 1882 р. були включені всі географічні пункти у межах Росії та Південно-Західного краю, згадані у публікаціях археографічної комісії. Укладач не обмежився лише відтворенням наведених у джерелах назв, але і дав пояснення про сучасне місцезнаходження, просторову фіксацію, географічний ландшафт з деякими уточненнями. Так розлогий

коментар до опису "Запорожжя" характеризує етимологію назви, територію охоплення, час і зміни використання назви, а також на додаток -перелік кошових отаманів Запорозької Січі [16; 252]. Рівень наукового видання "Київської школи істориків" набував значної ваги з появою такого "наукового інструментарію", яким могли скористатися науковці-початківці. Власне, таку задумку своєї праці висловлював І.П. Новицький.

До сьогоднішнього дня науковий спадок І. Новицького залишається не введеним комплексно в науковий обіг. Слід скласти вдячність йому як людині скромній і працелюбній, яка не прагнула афішувати свою діяльність, разом з тим доклала значних зусиль не тільки до збереження і опрацювання великих документальних комплексів, але і заклала основи методики використання історичних джерел.

Бібліографічні посилання

1. Венгеров С.А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых / С.А. Венгеров / -2-е изд. - Петроград, 1918. - Т. II. - С. 184.
2. Ворончук І. Новицький І.П. / І. Ворончук // Українські архівісти: Бібліографічний довідник. - Вип. I. (XIX ст. - 1930-ті роки). - К., 1999. - С. 242.
3. Ворончук І. Археографічна діяльність та історичні погляди І.П. Новицького / І. Ворончук // Матеріали наукової конференції присвяченої 150-річчю Київської Архівної комісії (жовтень 1993 р.). - К., 1993. - С. 144-161.
4. Енциклопедія України: Словникова частина. - Л., 1996. - Т. 5. С. 1785.
5. Заруба В.М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648 - 1782 рр. - Дніпропетровськ: Ліра, 2007. - 379 с.
6. Інститут Рукопису ЦНБ НАН України ім. В.І. Вернадського. - Ф. XXII. Фонд Новицьких - Справа 229.

7. Каманин И. Памяти Ивана Петровича Новицкого / И. Каманин // Киевская старина. - 1890. - Т. 30. - № 9. - С. 486-491.

8. Кушнір-Марченко К. Ілля Новицький охочекомонний компанійський полковник останньої чверті XVII та початку XVIII століття / К.Ф. Кушнір-Марченко // Записки історичної секції Всеукраїнської академії наук. - К.: ДВУ, 1929. - Т. 32. - 100 с.

9. Новицкий И. Исторические материалы из архива Киевского губернского правления / И. Новицкий / - Вып. 3 // Киевская старина. - 1882. - Т. 30. - № 11. - С. 354-360.

10. Новицкий И. Князья Ружинские (Памяти М.А. Максимовича) / И. Новицкий // Киевская старина. - 1882. - Т. 2. - № 4 (апрель). - С. 58-84.

11. Новицкий И. Древний способ публикации / И. Новицкий // Киевская старина. - 1882. - № 3 (март). - С. 597-601.

12. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники / С. Павленко / - К.: Видавничий дім "КМ Академія", 2004. - С. 218-220.

13. Палієнко Марина. "Киевская старина" у громадському та науковому житті України (кінець XIX -початок XX ст.) / Марина Палієнко / - Київ: Видавництво "Темпора", 2005. - С. 299.

14. Стороженко Н.В. Охочекомонный полковник Илья Федорович Новицкий / Н.В. Стороженко // Киевская старина. - 1885. - № 7 (Т. 12, июль). - С. 431-457.

15. Указатель к изданиям Временной комиссии для разбора древних актов, вышайше учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (с 1845 - 1877 год.). - Т.І.; Имена личные. - К.; 1878. - 832 с.

16. Указатель к изданиям Временной комиссии для разбора древних актов, вышайше учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (с 1845 - 1877 год.). - Т.І.; Имена географические // Материалы для исторической географии Южной и Западной России. - К.; 1882. - 978 с.

